

Ivo Holmqvist

Återhållsamhet, fundersamhet, eftertänksamhet – Eyvind Johnson och England

I det följande ska Eyvind Johnsons syn på England kommenteras, det vill säga hans åsikter om det engelska och om vissa engelsmän, framför allt en handfull författare och en politiker eller kanske rättare: en statsman. En sky av andra vittnen ska också dras in. Något ska dessutom sägas om den andra sidan av saken: om den engelska uppfattningen av Eyvind Johnson och ett par av hans romaner.

Det är ett ämne som sträcker sig över drygt femtio år, med start 1922. Fyrtio år senare föreläste han vid en jubileumskongress i Göteborg för Modersmåslärarnas Förening över ämnet 'En författare i sin tid', om en tjugotvåårigs storstilade planer på en internationell publicistisk karriär.¹ I början av tjugotalet planerade han och den ännu yngre Victor Vinde att ge ut en tidskrift, *Le Salon Littéraire* som skulle hålla – som han skrev i ett brev hem – "publiken à jour med den modernaste världsitteraturen, musiken och konsten och de nyaste tankeriktningarna." Man tänkte sig en enkät bland samtidens skarpaste europeiska hjärnor, och en imponerande rad av kända författare kontaktades. Några av dem

¹ Tryckt i *Modersmåslärarnas Förenings Årsskrift* 1962, omtryckt i *Personligt politiskt estetiskt* (1992).

svarade, och dåtidens störste dramatiker skrev ett roligt brev. Tidsskriften blev aldrig av, men Eyvind Johnson bevarade svaren från de berömdheter som han hade kontaktat. Långt senare, i sitt jubileumsanförande, citerade han vad den kvice George Bernhard Shaw, som var fyrtiofyra år äldre och åtskilligt mindre idealistisk än Eyvind Johnson, hade svarat:

Unfortunately I am a leader of what you call the reaction [...] In any case, having said what I have to say with great labour and at great length in *Back to Metusalem* and its preface, I cannot say it over again in a magazine article.²

Vad skulle unga män ha för nytta av en samstämd kör av enahanda yttranden i tidens stora frågor? Och så avslutade han sitt svar med ett rättframt råd på franska: "as to sympathy, what on earth do young men want with sympathy? Your business is to épater le bourgeois et le vieillard, et vous ficher de la sympathie".³ Under sitt långa liv – han dog nittiofyrårig 1950 – var Shaw duktig i konsten att göra just det: att ideligen reta borgarna och de gamla och att strunta i om folk höll med honom eller inte. Det var säkert ett gott råd som han gav den unge svensken. En sund skepsis är en egenskap som Eyvind Johnson tillskriver engelsmännen i sitt bokbidrag 'Blick på det engelska' nästan trettio år senare, då han bland mycket annat skrev:

Man kan gilla engelsmännen reservationslöst eller kritiskt eller rent av ogilla dem. Det finns i engelsmännens väsen drag som kan tyckas vara stelhet och högfärd, men det kanske bara är återhållsamhet, fundersamhet, eftertänksamhet.⁴

De tre sist uppräknade substantiven låter bra mycket som en

² *Personligt politiskt estetiskt*, s. 201.

³ Ibid.

⁴ K.W. Gullers: *England* (1951), s. 12.

självkaraktistik. Den artikeln var inledning till hans och K. W. Gullers' bilderbok från 1951 om England.

Man kan spekulera om vad den unge Eyvind Johnson visste om England, och varifrån han fick sina upplysningar. Av två jämnåriga kolleger fick han hur som helst insides inblickar framför allt i kroppsarbeters svåra villkor i England på tjugotalet. En var Elmer Diktonius vars första utlandsresa 1920-21 gällde Frankrike och England och som gick hungrig i både Paris och London. Så tidigt hade han och Johnson visserligen inte börjat brevväxla. Korrespondensen dem emellan tog fart först 1930 men höll i gengäld i sig i nära trettio år.⁵ I ett englandsbrev till sin mamma rapporterade Diktonius i augusti 1921 om sin till synes idylliska tillvaro: "Varje söndag reser jag ut till landet – det finns många stora och sköna parker omkring London – tillsammans med bekanta och deras matkorgar, det kallas 'picknick' på engelska. Jag är ganska brun av solen."⁶ Men det var nog en sons vanliga sätt att inte oroas i onödan. Ett brev från Cornwall vid ungefär samma tid till en jämnårig är mera rakt på sak och mindre överslätande: "Billigt att leva (för att vara i England), människorna behagligt neutrala [...] Naturligtvis ej allt maestoso. Några helveten även, **svält** i London."⁷

Ännu mera sakkunnig vad gäller engelskt liv var ytterligare en generationskamrat, den unge Ivar Lo-Johansson, som Eyvind Johnson träffade första gången i Frankrike 1928, i Saint Leu-la-Forêt där de en kort tid bodde vid samma gata. I första delen av sin Johnson-monografi citerar Örjan Lindberger ett brev från Eyvind Johnson till Rudolf Värnlund från den 21 oktober det året: "En dag

⁵ Se *Och så vill jag prata med dig. Brevväxlingen mellan Eyvind Johnson och Elmer Diktonius*, redigerad och kommenterad av Örjan Lindberger (1997).

⁶ *Elmer Diktonius brev*, utgivna av Jörn Donner och Marit Lindqvist (1995), s. 42.

⁷ Ibid., s. 43.

i förra veckan dyker här upp en svensk pojke som fått min adress av Vinde. Det är Ivar Lo-Johansson, en i allo sympatisk, präktig och intelligent människa.”⁸ Och så fortsätter brevet med många superlativer (lika generös med sina lovord mot sin ett år äldre kollega var inte Ivar Lo långt senare i livet, när han beskrev samma möte i sina sena minnen.”⁹ Isen mellan oss smälte aldrig. Med tiden växte den till en glaciär.”⁹ Ivar Los första resebok var *Vagabondliv i Frankrike* som hade kommit ut året innan; sedan följde i snabb takt *Kolet i våld: skisser från de engelska gruvarbetarnas värld*, *Nederstigen i dödsriket: fem veckor i Londons fattigvärld* som bland annat handlade om slummen i East End, och *Mina städers ansikten*.¹⁰ Det framgår på annat håll att Eyvind Johnson läste åtminstone tre av Ivar Los fyra reseböcker när de var nya. I inledningskapitlet till den tredje skildras klimatförhållandena i London, med fokus på dimman, en företeelse som var mer eller mindre obligatorisk i alla litterära Londonskildringar. Den kan man lägga bredvid Eyvind Johnsons beskrivning av samma sak några år senare, när han själv hade hunnit hosta sig igenom den. Så här skrev Ivar Lo i kapitlet ‘Busstaksfunderingar i Londondimma’:

Dimman i London är av tre slag. Det är mist, den vita dimman, peasoup, ärtsoppsfogen eller den gula dimman, och slutligen the black fog, den värsta men mera sällsynta svarta dimman. Londons dimmor är lika bekanta som staden själv.¹¹

I inledningen till bilderboken om England skriver Eyvind Johnson: “Det finaste med London är den gula fog’en, sade en romantisk

⁸ *Norrbottningen som blev europé* (1986), s. 254.

⁹ *Asfalt* (1979), s. 426. Se också Hans Lagerberg: *Ivar och Eyvind, en bok om relationen mellan Sveriges två största arbetarförfattare* (2003).

¹⁰ Om reseböckernas bakgrund kan läsas i Bertil Palmqvists *Samtal med Ivar Lo-Johansson* (1985), s. 23 ff.

¹¹ I *Nederstigen till dödsriket* (1929), omtryckt i *Dagbok från 20-talet*, del 2 (1974), s. 13.

person till mig medan jag trevade kring och hostade i denna berömda dimma [...] Var och en hittar nog sitt London, det finns många sorters att välja mellan.”¹² När han sjutton år senare, i romanen *Favel ensam*, återkom till dimman så hade den mytisk innebörd och antog nästan metafysiska proportioner:

Ja, Londons nuvarande försvar mot intränglingar från förorterna är ofta dimma, och förorternas försvar mot London är samma sak. Ibland kom den gula londonfogen, som alltmer mörknade till smog, vältrande österifrån mot Chiltern Country. En mycket tjock, ibland landskapsbred och följsam matta av giftblandad luft rullades ut på ett mycket kullrigt och ojämnt golv. Den sjönk ner till dalarnas bottnar och krälade envist i beslutsam ondska uppför sluttningarna till skogarna och långt in i dem och ändrade trädens och fåglarnas färger och vanor. Dimman från London lindade sig i grymmaste smeksamhet om allt; om kroppar, om själar, om hjärtan och njurar som rannsakades, om hårstrån, benstommar, hus, och om knappnålar – som svartnade därvid. Svavellukter och lukter av kolrök, alla sorters gaser som Storlondon släppte ut, allt oljesot – det är den gula och ständigt allt mörkare fogen-smogens kännetecken, och dess framfärd speglades i känslögena obehag, olust, ångslan, ångest, fasa och vandringslust långt bort, ibland bort ur livet.¹³

Örjan Lindberger som citerat ett stycke ur denna skildring¹⁴ länkar den samman med både de kroppsliga obehag som novemberdimmorna 1949 medförde för Eyvind Johnson – de gick hårt åt hans luftrör och förde med sig ideliga förkylningar i familjen – och antyder att det begynnande kalla krigets hårdare tag mot främlingar

¹² *England*, s. 7.

¹³ *Favel ensam* (1968), s. 35-36.

¹⁴ I *Människan i tiden, Eyvind Johnsons liv och författarskap 1938-1976* (1990), s. 390.

den gången Klaus Fuchs stod inför rätta (atomspionens namn nämns ännu i *Favel ensam*) har lagt ytterligare en dimension till den smygande ondskefulla dimman.

Eyvind Johnsons antinazistiska hållning hade inte uppskattats över sig mycket av den anonyme men svenskkunnige recensenten i *Times Literary Supplement* tio år tidigare, ett halvår innan kriget bröt ut. Ett par sidor ägnades åt ny nordisk litteratur, med en handfull svenska romaner på tapeten varav de flesta hade kommit ut 1938: förutom Johnsons *Nattövning* också Gustaf Hellströms *Det var en tjugande idyll*, ett par av Olle Hedbergs romaner, en av Elin Wägner, och så Walter Ljungquists *Resande med okänt bagage*. Eyvind Johnson fick inledningsvis en eloge för sin europeiska kringssyn, han var den ende i gruppen som enligt recensenten diskuterat europeiska problem. Men när Johnson i sin roman avlossade en breddside mot nazismen ("a devastating bombardment") så tog han till i överkant och missade målet på grund av sina förutfattade meningar, ansåg skribenten:

But the artillery is too heavy to have the desired effect, and he misses his target because he looks at the world and its events through glasses too much coloured with preconceived opinions.

De få raderna som ägnades romanen slutade dock med en vänlig klapp på axeln: många enskildheter var välskrivna: "What, however, gives the book interest is not the main story but the separate small episodes, many of which are really well written." Av lovorden som ägnades Walter Ljungquist framgår indirekt var skon klämde. Recensenten ogillade Johnsons och andra svenskars abstrakta filosoferande och torrt intellektuella resonemang. Men han gillade Ljungquists roman:

Here is a book, full of love for nature and one's fellow-men, of tenderness and tolerance; although there are problems they are solved in a natural way, and the reader is not burdened

with too much philosophy and intellectual reasoning.¹⁵

Och så kom kriget, och så kom den väldiga *Krilon*-serien, Eyvind Johnsons värtaliga värntjänst. Också den uppmärksammades 1943 i *TLS* av en recensent som kunde läsa svenska och som tog upp den under rubriken 'Sweden in the Storm – Paradox of Being Neutral'. Det är en relativt utförlig artikel som också lite mera parentetiskt nämner Marika Stiernstedts *Attentat i Paris* och dess mord på en tysk officer, och som är full av lovord för Gustaf Hellströms skildring i *Kärlek och politik* (1942) av politiska och sociala förhållanden i England, inte minst i East End, från åren före första världskriget. I den romanen känner sig för övrigt Hellströms alter ego Stellan Petreus ställd när han ska rapportera om mångmiljonstadens flerfald: "Verkligheten visade sig så mycket mera komplicerad än han först tyckt och trott. Efter ett år i England kunde han fastslå att han nu visste så oändligt mycket mindre om det liv som omgav honom än han ansett sig veta tio månader tidigare" (s. 8-9). Det är en sanning som varje utlandssvensk känner igen. Också Eyvind Johnson antyder dilemmat några år senare, i inledningen till sin och Gullers' *Englandsbok*, och hänvisar i sammanhanget till en erfaren utlandsskorrespondent:

Jag har levt i England inte fullt ett år och mina brister som introduktör är stora. [...] Alf Martin, en verklig kännare av England, sade en gång till mig när vi satt i en bil uppe i det backiga Chiltern Hills: – Skriv om England nu, om du stannar längre här ska du få se att det blir så invecklat att du inte kan skriva om det!¹⁶

Lyckligtvis väntade varken Hellström (som dock bodde i England sammanlagt fjorton år, i två omgångar) eller Johnson (som kom att bo där ett år) så länge att den engelska verkligheten blev alltför

¹⁵ *TLS*, March 4, 1939.

¹⁶ *England*, s. 12.

komplicerad för att de skulle ge sig i kast med att beskriva den.

Åsikterna i *TLS* 1943 om *Grupp Krilon* kan summeras i all korthet. Artikelns underrubrik, 'Paradox of Being Neutral', syftade förstås på att ingen av de tre behandlade författarna förhöll sig neutral, och Johannes Krilons bekännelse om att det vore högst omoralisk att i dagens läge försöka vara neutral citerades: "Det är min mänskliga plikt, liksom det är er, att inte vara neutral [...]" Och så sammanfattar artikelskribenten historien om de långa skriken som förklarar den stockholmske fastighetsmäklarens ovanliga efternamn, om hur hans släkting Jéhan de l'Isledoiseaulx togs tillfånga, som artikeln formulerar det, "av en liten Führer på elvahundratalet och under många år hölls fängslad och då förlorade talförmågan", men hur han faktiskt talat under hela denna tid, om än bara två ord: "Håll ut!" Krilon är, skriver den insiktsfulle recensenten, en ny inkarnation av denne "hardi et doulx chevalier" i vårt 1900-tals nyare och mörkare medeltid, och att han läser just *Times Literary Supplement* regelbundet noteras med gillande. Han gör sin förfaders långa skrik till sitt eget stridsrop. Att gruppen kring Krilon är nära sin upplösning på grund av intriger som är misstänkt lika Gestapos antecknas också. Men recensionen som är full av lovord avslutas på hoppfullt vis:

Artistically, *Group Krilon* is a remarkable achievement. The plot, recording the vicissitudes of the group, is unfolded with great skill and often in a style charged with symbolism. The fates of a dozen people intertwine in a dance of desire, temptation and sin. And through the bleak, northern air is heard the faint, mysterious refrain, 'Hold out!'"¹⁷

Om böckerna om Krilon hade översatts till engelska, fast det hände nu inte, så hade en brittisk läsare kanske känt igen vissa av sin premiärministers drag i den åtta sidor långa beskrivningen av Johannes

¹⁷ *TLS*, January 30, 1943.

Krilons utseende som inleder första delen i trilogin. Som det heter, efter denna utdragna karakteristik: "I hast uttryckt: Krilon hade ett sympatiskt utseende, något *visst*. Man kunde genast se att han inte var denna bekanta Vemsomhelst."¹⁸ Å andra sidan har bland andra Örjan Lindberger varnat för en alltför allegorisk utläggning av romanens text och dess figurer: "Det har föreslagits att Krilon skulle vara en representation av England eller Churchill. Det finns enstaka partier som kan läsas på det viset, men i det stora hela är det mycket svårare att binda Krilon vid en bestämd politisk företeelse än vad fallet är med herrarna Staph och Jekau."¹⁹

Må därmed förhålla sig som det kan. Under sitt rätta namn och i sin rätta gestalt skulle Churchill hursomhelst dyka upp i Johnsons europeiska roman från 1951, *Lägg undan solen*, där en grupp flyktingar funnit en tillfällig fristad på ett uranhaltigt berg på gränsen mellan två krigförande länder. En av dem är Henry Templeman Crofter Brace vars historia berättas styckevis och delat. Inte många recensenter missade att "crofter" är det engelska ordet för "torpare" och att man med den fingervisningen skulle kunna betrakta honom som en reinkarnation av Mårten Torpare från tidigare Johnson-böcker. När romanen skrevs hade Eyvind Johnson engelska trakter för ögonen, och Crofter Brace gör utflykter som hans upphovsman säkert själv gjort, bland annat till brittiska författarmiljöer. Ett tal som Churchill höll i Empress Hall i London på hösten 1949 bildar ränning i boken genom att ideligen nämnas, om än mest i förbifarten, tills en bra bit in i berättelsen den förre premiärministern kommer i blickpunkten och skildras i ord som på inget vis försöker dölja skribentens beundran, även om skeendet just då skildras ur Crofter Braces synvinkel:

Det här sker i England just nu, tänkte Crofter Brace när den breda, tunga mannen i mörk kavajkostym och dubbelvikt kra-

¹⁸ I pocketupplagan (Delfinböckerna) av *Grupp Krilon* (1966) på s. 17.

¹⁹ *Människan i tiden*, s. 95.

ge med rosett – så var han klädd – gick, leddes genom mitt-gången mot estraden och talarstolen. England, ett land som ännu har gestalter.

Och när hans väninna Kate klappar i händerna så gör han det också, och tänker så här:

Han är en av de få i Europa som man ännu kan hylla på det sättet utan att känna sig generad. Han är en symbol men dessutom en alldeles levande mänska, en stor gestalt, man är förvånad över bilden, överraskad av att han finns. Det är inte hjältedyrkan som gör att vi klappar i händerna (eller är det hjältedyrkan?) – det är lättnad.²⁰

Udden i den skildringen är riktad mot de påbjudna handklappningarna vid en då nyss avdöd tysk diktators och hans då ännu levande öststatskollegas massmöten, men lika uppenbar är beundran inför en engelsman som försvarat den västliga demokratin. Det är möjligt och kanske troligt att Eyvind Johnson var på plats i Empress Hall på hösten 1949. Följande karakteristik i *Lägg undan solen* kunde ha stämt in på Johannes Krilon, men den gäller Winston Churchill: "De rosiga kinderna, den kala hjässan, nacken lyste till; det sneda fryntliga, knipsluga, goda leendet kom" (s. 95). Crofter Brace (och med honom Eyvind Johnson) låter texten växa ut till en hyllning av Churchill som hade förlorat sin post till Labours Clement Attlee fyra år tidigare, omedelbart efter kriget. Den konservative ledaren har

klokhets och lidelse och de tycks egentligen sällan vara förenade. Två egenskaper som kanske finns hos britterna mer än hos andra. En klok lust att ingripa som kanske *är* lidelse; lidelsen att förändra världen men inte så att den skadas; att bevara vad de bästa har vunnit genom att vara uthålliga, att offra sig

²⁰ *Lägg undan solen*. s. 94.

[...] Är det så de sista européerna är – eller blir de kommande så?”²¹

När Crofter Brace och Kate återkommer i den första av bokens fem slutberättelser så är deras möte kringvärt av dimma. Den har inte förflyktigats någon sida längre fram, vid en romantidpunkt då sammankomsten med Churchill ännu ligger framför dem: “De trevade sig fram, dimfukten låg mot deras ansikten. – I morronkväll är det Churchill, sade han” (s. 171). Det är också de båda som får avsluta romanen, där de går längs tobaksaffärer och pubar och spekulerar om framtiden: “Det finns ett utmärkt ord, ett förträffligt, det enda just nu sägbara. – Du menar inte förtvivlan i alla fall, sade hon. Säg, Henry? – Var vid gott mod, sade han” (s. 313). Det är en tillförsikt som förstärkts av stämningen i det tidigare politiska mötet i Empress Hall.

1951 blev Churchill premiärminister på nytt. Samma år kom alltså den fotobok av K. W. Gullers som redan refererats till flera gånger och som Eyvind Johnson bidrog till med ett innehållsrikt förord. Den gick delvis tillbaka på en resa som fotograf och författare företagit på våren 1950 och som avsatte artiklar i veckotidningen *Vi*. Några av dem har räddats över till den tredje avdelningen i uppsamlingsboken *Stunder, vågor*, 1965. Vem som skrivit bildtexterna i fotoboken som blev ett resultat av deras framfart framgår inte, men det var troligen den våldsamt produktive Gullers som i boken *Bildminnen* från 1984 (den är hans åttionde bok!) avslöjar att han redan 1935 fick ett stipendium från Borgarskolan för att resa till England, och att han 1942 ordnade en svensk fotoutställning i London, *A Bit of Sweden*. Han hade tidigare haft uppdrag för UD som försett honom med ett så kallat *red pass* så att han kunde ta sig fram överallt, trots kriget. Senare ordnade han en fotoutställning i dåvarande Thulehuset (nu Skandia) på Sveavägen i Stockholm, *Svenske kamera i England*. Han var alltså en

²¹ Ibid., s. 95-96.

man som i hög grad höll förbindelserna över Nordsjön vid liv. Englandsboken var bara en i en lång rad: på åtta år gav KF:s bokförlag ut lika många bilderböcker av honom.

Men också Eyvind Johnson var sakkunnig vad gäller det engelska. Han hade i augusti 1949, som Lindberger utrett, engagerats av BBC för att hålla åtta radioföredrag från London riktade till svenska lyssnare, och på hösten det året flyttade familjen till Amersham utanför London, i den hyrda tegelvillan 'Far Corner'.²² Flyttningen tillbaka till Sverige skedde på sommaren 1950, men då hade han hunnit kуска runt samman med fotografen vars yrkesverktyg för övrigt skymtar på en sida i *Stunder, vågor*, i en anteckning från augusti 1950, nertecknad i D. H. Lawrences Eastwood: "Gumman såg kamerorna. — Så du ser ut, sade hon till gubben och strök med handen över hans hår. — Han själv strök upp sina mustascher."²³

Eyvind Johnsons inledning till englandsboken är på sex dubbelspaltiga sidor i A 4-format och beundransvärt komprimerad, en fågelflyktsexposé där många platser och mycken historia ryms, även om hans försök till komprimering egentligen var ett omöjligt företag. Han skriver:

Vad ska man se i England för att få det väsentligaste när man bor här bara några månader, ett år? frågade jag en gång en mycket Englandskunnig engelska. Alltihop, svarade hon, åtminstone bör ni kasta en blick på alltihop, för det hänger samman som länkar i en kedja.²⁴

En blick på ganska mycket hinner han också med på dessa sidor. "Man kan inte samla denna anhopning av liv och material i en formel och säga: så eller så är London" skriver han, men försöker

²² *Människan i tiden*, s. 211 ff.

²³ *Stunder, vågor*, s. 151.

²⁴ *England*. s. 9.

lika fullt: London är en hamnstad, en parkstad, en stenstad, en trängselstad; den är landskap, husmassor, människogytter; den är skrikande tidningsförsäljares, trivsamma pubars, kusliga detektivromaners, kunglighetens, aristokratins, borgerlighetens, armodets stad. Så följer i snabb glidflykt skilda regioner, ibland upphängda på olika författare: Kipling i Rottingdean på sydkusten, Thomas Hardy i Dorset, Walter Scott i Warwickshire. När Stratford-upon-Avon kommer på tal passar Eyvind Johnson på att sammanfatta det engelska som det kommit till uttryck hos den främste av alla engelska författare: "Stratford har i Shakespeares person koncentrerat det finaste, djupaste och högsta som finns i engelskt väsen: klokhetens skärpa, realismen och poesin, andens omutliga strävan till klarhet, den fina naturkänslan och den illusionsfria verklighetssynen" (s. 10). Det är ingen oäven formel.

I fråga om Bristol nämns att Defoe sägs ha mött Alexander Selkirk där, sjömannen som stod modell för huvudpersonen i *Robinson Crusoe*. The Downs i söder, staden Lewes och floden Ouse nämns också, men inte att Virginia Woolf hade bott i de trakterna och hade begått självmord i den floden tio år tidigare. En död för egen hand sökte också fiktionsgestalten Isabelle Verolyg i *Krilons resa* som kom året därpå, och Eyvind Johnsons gode vän, DN-kritikern Thorsten Jonsson associerade snabbt mellan det faktiska och det påhittade självmordet i sin recension av boken (i veckotidningen *Vi* nr. 50, 1942). Örjan Lindberger är dock skeptisk, i en lång fotnot i andra delen av sin bok om Eyvind Johnson, vad gäller Virginia Woolfs eventuella inflytande på just denne svenske kollega.²⁵

Inledningen till fotoboken behandlar inte alla engelska landsändar lika utförligt. Det handlar visserligen om North and South, för att låna en formulering från Mrs Gaskells romantitel, men det är mera söder än norr vars industriella Midlands består

²⁵ *Människan i tiden*, s. 462.

ganska styvmoderliga rader. Keramik- och porslinsindustrin i Stoke-on-Trent skymtar förbi, dock utan att till exempel. Arnold Bennetts namn nämns. Var Johnsons sympatier ligger framgår hursomhelst mycket tydligt både på och mellan raderna när han skriver så här om engelsmännen, med ett underförstått tack till det folk som stod Hitler emot: "De väver, snickrar, dricker öl på sina pubar, talar politik, målar akvareller, tror på fredliga lösningar i storkonflikter och bereder sig på att lösningarna inte blir fredliga" (s. 11).

När han skriver att engelsmännen "stys av ett parlament som de själva tillsatt i fria och hemliga val" så kritiseras samtidigt Sovjetväldet. Samma år gick han i sitt uppmärksammade vårtal till studenterna i Uppsala till hårt angrepp mot både kommunister och dem som han såg som deras medlöpare på svensk hemmaplan.²⁶ Hans sammanfattning i fotoboken blir en hyllning till det engelska i en tid som inte var särskilt ljus för Storbritannien: "Deras kultur är hög, bland de högsta kulturer som finns i världen i vår tid. Deras tillvaro är arbetsam just nu när det här skrivs" (s. 11). Men han ser fortfarande England som ett föregångsland och en idékälla: "Man säger: engelskt arbete, engelsk organisation, engelsk kvalitet. Man kan tillägga: engelskt tänkesätt, engelsk idédebatt är en av de väsentligaste tillgångarna i vår tids diskussion om människans villkor och möjligheter på jorden" (s. 12). Den högstämtheten passade bra just 1951, det stora utställningsåret, med Festival of Britain på södra Themsen-stranden hundra år efter The Great Exhibition som hade huserat i Joseph Paxtons berömda Crystal Palace.

Att Eyvind Johnson var väl påläst i fråga om de engelska klassikerna framgick redan av hans *Dagbok från Schweiz* som kom 1949 men som hade nedtecknats två år tidigare. Några av sidorna i den boken handlar om Thackerays besök i Chur på hösten 1859

²⁶ Vårtalet i Uppsala den 12 maj 1951 är omtryckt i *Personligt politiskt estetiskt*.

och leder till ett resonemang om den moderna veckopressen som – i Johnsons tycke – förfallit ganska mycket sedan Thackerays *The Cornhill Magazine*. I *Vi*-artiklarna som trycktes på nytt i *Stunder, vågor* handlar det om både äldre och yngre engelska författare. Han gav sig på jakt i spåren efter D. H. Lawrence både i Cornwall och i gruvdistrikten norrut, och han vandrade runt i det Dorchester som blev Casterbridge hos Thomas Hardy: "Runt kring är kullarnas och fältens frid. Ett tunt lager jord, ett tunt lager tid på en mäktig och blodig historia. Det kan vara en formel för hela England även nu."²⁷ En vänlig kvinna släpper in honom i Hardys hus i Upper Bockhampton fast han kommer efter stängningsdags. I systrarna (och brodern Bramwell) Brontës Haworth har han inte samma tur men har trots det en del att säga om utsikten mot den dystra kyrkogården, som den skymtar från den lokala puben (den hölls öppen när muséet var stängt).

Den sista englandsanteckningen i *Stunder, vågor* rör, som redan sagts, en jakt i spåren efter D. H. Lawrence. Den för till Lawrencekännaren W. E. Hopkin vars namn inte nämns i Richard Aldingtons biografi, konstaterar Johnson torrt (det nämns å andra sidan flera gånger i den andra av de tre delarna av Cambridge-monografen, den hittills utförligaste boken om Lawrence, 950 ohämmat detaljerade sidor fast de omfattar bara elva år av hans liv).²⁸ I Hopkins gästbok finner Johnson namnen på ett par skandinaver som varit ute i samma ärende som han. Den ene är Melker Johnsson som publicerade en bok om Lawrence 1939 (liksom Knut Jaensson gjort fem år tidigare). Den andre är norrmannen Fredrik Wulfsberg som tog längre tid på sig. Hans *Krig og generasjon* handlar bland annat om Lawrence.²⁹ Den fick Johnson

²⁷ *Stunder, vågor*, s. 143.

²⁸ Mark Kinkead-Weekes: *D. H. Lawrence: Triumph to Exile, 1912-1922* (1996).

²⁹ En annan författare vars generationskonflikter Wulfsberg diskuterar i samma bok är Richard Hughes – se Ivo Holmqvist, *From Putsch to Purge, A Study of the*

inte uppleva: den kom först 1980.

Eyvind Johnson avslutar elegant, med en historia som är så bra att den kanske är alldeles sann. Hopkin sätter sin svenske gäst på prov genom att visa honom ett fotografi:

Det är rätt otydligt men man ser en dunge, en bit av en strandslänt i förgrunden, blänk av vatten. – Kan ni gissa vad det här föreställer då? frågar han. [...] Ja, jag får inte gissa fel. – Det måste vara the Pool, the Mill-pond, säger jag och söker osäkert orden, Kvarndammen, som Lawrence beskriver på de första raderna i sin första roman *The White Peacock*.³⁰

Det är rätt gissat, och Eyvind Johnson får fotot, "och jag tycker det är en fin gåva", skriver han. Det var inget fel på hans beläsenhet, och inte heller på hans minne.

Sedan dröjer det ett drygt dussin år innan Eyvind Johnson och det engelska kommer i blickpunkten igen. Gavin Orton skrev en sakkunnig introduktion till författarskapet i tidskriften *Scandinavica* 1966 som han sedan utvidgades till en av de första och mest användbara översikterna över Johnsons verk, den som kom i Twayne's World Author Series 1972. Då hade dels en snål och dels en generös recension av två engelska översättningar av ett par Johnson-romaner hunnit införas i *Times Literary Supplement*.

När *The Days of His Grace*, den engelska versionen av *Hans nådes tid*, anmäldes i *TLS* var det grinigt och kort. Den som skrev om boken gillade inte vad som påstods vara ett gammalt trick från Johnsons sida: "Mr Johnson tries the old dodge of easing us into history through a sympathetic young hero in dispute with his times." Inte heller hade de båda handlingsförloppen – Johannes Lupigis livslånga kärlek till Angila, och de politiska förvecklingarna kring Karl den store – tvinnats samman på övertygande vis, enligt

German Episodes in Richard Hughes's 'The Human Predicament' and their Sources (2000), p. 75.

³⁰ *Stunder, vågor*, s. 155-156.

den ögine recensenten: "The two strains, war and love, are mixed messily, not tragically. The amorous ups and downs feel anachronistically romantic and though Mr. Johnson is good at whipping up a style to invoke the Dark Ages [...] the pungency is musty rather than lifelike."³¹

När 1914 – så förkortades *Nu var det 1914* när den kom på engelska, i Mary Sandbachs översättning – recenserades i *TLS* var det å andra sidan i mycket positiva vändningar. Författarens alter ego Olofs utveckling i denna första del av tetralogin summeras raskt, till engelska läsaers fromma, och hans egenskaper väcker gillande hos recensenten: "The qualities which distinguish Olof and make him stay in the mind are his boundless faith in himself and his complete lack of self-pity. With an optimism born from intelligence he knows his life will not be like that of the others in the camp." Uppenbarligen låg den Johnsonska trettiotalrealismen bättre till för anmeldaren i *TLS*, om det nu rörde sig om samme skribent båda gångerna; ännu höll man fast vid anonymiteten i spalterna. Artikeln avslutas på ett vis som bör ha glatt många, inte minst förläggaren: "It is clear even from this first novel of the tetralogy that Johnson is a major contemporary writer."³²

Tre år senare ansåg man i stort sett samma sak om honom i *TLS*, apropå Nobelpriset i litteratur 1974 till honom och Harry Martinson. Men innan diskussionen kring den artikeln får bilda avslutning ska något sägas också om romanen *Favel ensam* som kom 1968 och som utspelar sig i de sydengelska trakter som Eyvind Johnson var bekant med sedan det årslånga uppehållet i Amersham 1949-50. I romanen har orten döpts om till Woodham. Den som så vill kan kontrollera att lokalfärgen stämmer. Gavin Orton som gjort det har sett att namnen på Amershams pubar inte ändrades när de flyttades in i fiktionen. Det är en egenartad roman om mod och

³¹ *TLS*, May 2, 1968.

³² *TLS*, March 12, 1971.

svek, med en briljant början där ett sedan länge utplånat hyreshus i Berlinförstaden Steglitz frambesvärjs i minnet, på samma sätt som Johannes Lupigi (i *Hans nådes tid*) skapar på nytt ginstbusken på väggen i sin fängelsecell. Wannsee kommer i blickpunkten när huvudpersonen Peter Favel-Hyth flyger in över Berlin, och han associerar förstås till Heinrich von Kleist och Henriette Vogel som begick ett dubbelt självmord där. Dock sägs inget, fast det hade passat med bokens tema om politiskt våld, om den nazistkonferens som drog upp riktlinjerna till *Die Endlösung*, folkmordens "slutliga lösning", just där.

Sedan stannar romanen upp och håller sig kring en häck i Woodham, med två mäns vidlyftiga diskussion om utopier och annat, som Thure Stenström³³ och andra³⁴ omsorgsfullt utrett och kommenterat. Den ene klipper häcken, högt uppkrupen på en stege, den andre står därunder och blickar upp. Om de underliggande symbolerna i denna tankeroman ska här inte ordas. Milton, Defoe, Isaac Walton och andra engelska författare skymtar förbi, men mest betyder – som Stenström och Lindberger visat – Thomas More och hans *Utopia*, och Campanellas *Solstaten* nämns en passant. Att boken skrevs tätt inpå stormakternas rymdkapplöpning i en polariserad tid märks på många sidor. Så här skriver Eyvind Johnson som var välbevandrad i den politiska propagandans nyspråk, i en passage som handlar om den åldrade målaren Charlon-Loday, Peter Favel-Hyths samtalspartner:

Visst, konstnären Charlon-Loday kunde kallas 'europé', ett svävande begrepp, något som ibland var ett skällsord på olika håll utanför och inom Europa. 'Europé' på samma gång som 'kosmopolit', ett epitet att brukas om konstnären Charlon. 'Rutten', 'depraverad', 'urspårad', 'dekadent', 'kosmopolitisk',

³³ I kapitlet 'Eyvind Johnson och utopierna' i *Romantikern Eyvind Johnson* (1978).

³⁴ Bland dem Örjan Lindberger i kapitlet 'Den mogne utopisten' i *Människan i tiden*.

sa Moskvahärsarna, de som hade tillräckligt stark polismakt bakom sig för att kunna tala högt där.”³⁵

Längre fram i boken finns en hel lista över sådan eufemismer och det talas i nästan Orwellska termer om svansen av politiska eftersägare: “Förklara, Efterförklara, Tidsstolkarna och Nytolkarna” (s. 136). England blir en möjlig tillflykt för den luttrade Charlon:

Och jag kom ju ut i Englands dåvarande frihet, ut i ett av de bättre frihetsområden som fanns i världen de åren, ja finns ännu: att jag fick leva här kändes som en stor lycka[...] Frihetens möjlighet finns under alla förhållanden närmare här och i tre-fyra andra länder och är lättare att göra verklighet av än i en massa hårdare styrda riken.³⁶

Den engelska sextiotalsbakgrunden är snabbt men precist skisserad, också vad gäller ljud: “Ur radio eller grammofon någonstans inne i parken till höger kom också ljud, ljuvligheter i ljud i ny-nya förpackningar från något ny-beatlesföretag” (s. 214). Men den lätt spefullt iakttaga tidsramen betyder inte mycket. Tid är något relativt för Peter Favel som för så många andra i den Eyvind Johnsonska världen: “För oss är nuet alltid ett förflutet, ett *nyss* på väg att omedelbart bli *då*. Det lönar sig inte att göra vidlyftigare påståenden om det”, säger han (s. 227). Men det land som inte finns, den utopi som Thomas More beskrev är, sägs det, “en alldeles nödvändig ö för en mänsklighet som inte vill gå under” (s. 247). Så kanske Charlon lägger sina ord, funderar Peter Favel-Hyth på slutsidorna, när han blickar ner från höjderna: “Runt kring det hela låg Chilterns höjder lägrade; de låg där som de låg där. Man kunde tänka sig att de hade ögon som iakttog allt, för länge sedan och i nuet, iakttog allt med sympati eller annars.” (s. 245).

³⁵ *Favel ensam*, s. 83.

³⁶ *Ibid.*, s. 146-147.

Med de citaten hade översikten över Eyvind Johnson och England kunnat sluta, men allra sist ska något också sägas om den spalt som trycktes i *TLS* när Johnson och Martinson tilldelats Nobelpriset i litteratur. Den har en talande rubrik, 'Swede eat Swede'. De båda är kanske de minst internationellt bekanta pristagarna sedan S. Y. Agnon och Nelly Sachs belönades åtta år tidigare, påstås det, men deras respektive utveckling skisseras sedan i snabba drag och deras nyskapande insatser uppskattas:

Each developed a personal, humanistic, slightly mystical, ethical system that was to take on an increasingly pessimistic character, and both are innovators, Johnson formally in his fiction, Martinson linguistically in his verse.

Artikeln kommenterar också deras politiska ståndpunkt (och kanske hade skribenten kontrollerat vad som skrivits i tidskriftens spalter under årens lopp om dem):

Unlike many of their contemporaries, they have always been staunchly anti-totalitarian, seeing through Communism very early on, rapidly appreciating the threat of Nazism, and being critical of Swedish neutrality.

Vidare beklagas det att så pass få av deras böcker kommit på engelska, "Sadly, they have been neglected in England." Vad som sedan följer, om att ingen är profet i eget land och allra minst i Sverige, borde redan då ha varit en tankeställare för dem som den gången kacklade högst och gol gällast på den svenska parnassens gödselstack:

That Martinson and Johnson are worthy recipients of the prize, few acquainted with their work would deny. Nevertheless the flurry in Stockholm caused by the Academy's awarding the prize to two of its members was to be expected. It would be ludicrous, however, to rule out Swedes as candidates for the prize and only slightly less so for an international

jury to be established. In the niggling and ungenerous local reaction one perhaps detects that rather regrettable national trait – the *Kungliga svenska avundsjukan*, or ‘Royal Swedish Envy’, that makes so many Swedes (whether they be Ingmar Bergman, Ingrid Bergman or Ingemar Johansson) prophets without honour in their own land, figures to be sniped and sneered at when first they receive international acclaim.³⁷

³⁷ *TLS*, October 11, 1974.